

Tadeusz LEWASZKIEWICZ

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
e-mail: lewtad@amu.edu.pl
ORCID: 0000-0003-0676-9841

**Z BADAŃ NAD JĘZYKIEM PIŚMIENNICTWA
NOWOGRÓDZKIEGO Z OKRESU MIĘDZYWOJENNEGO.
3. ELEMENTY KRESOWE I INNE OSOBLIWOŚCI
JĘZYKOWE W MIĘDZYWOJENNYM
„ŻYCIU NOWOGRÓDZKIM”**

1. HISTORYCZNE ZNACZENIE NOWOGRÓDKA

Nowogródek należał początkowo do Rusi Kijowskiej, od 1084 r. był ośrodkiem księstwa zależnego od tego państwa. W połowie XIII w. gród przyłączył do Litwy książę litewski Mendog, który przyjął tutaj chrześcijaństwo w 1251 r. i koronował się w 1253 r. na króla Litwy. Później Nowogródek był faktycznie stolicą tego państwa. W 1422 r. Władysław II Jagiełło poślubił w miejscowym kościele księżniczkę Zofię Holszańską, przyszłą matkę Jagiellończyków. Prawa miejskie Nowogródek uzyskał w 1444 r. Od 1507 r. był miastem wojewódzkim; po trzecim rozbiore Polski funkcjonował tylko jako ośrodek administracji powiatowej. Od późnego średniowiecza w mieście mieszkało wielu Żydów; w XIX w. był znanym ośrodkiem chasydzkim.

W 1919 r. Nowogródek został miastem wojewódzkim, chociaż istniały w pobliżu większe miasta – Baranowicze, Lida i Słonim. Nawiązano w ten sposób do tradycji przedrozbiorowej, ale jeszcze ważniejszy był fakt, że w Nowogródku urodził się i uczył Adam Mickiewicz. W okresie międzywojennym w mieście istniały dwa polskie gimnazja: Gimnazjum Państwowe im. A. Mickiewicza i Gimnazjum Prywatne, Gimnazjum Żydowskie

i Gimnazjum Białoruskie. Około 1930 r. skład narodowy Nowogródka był następujący: Żydzi (50%), Polacy (25%), Białorusini (20%), Tatarzy (5%) (Żmigrodzki 1931: 5). W 1939 r. Nowogródek liczył niespełna 12 tysięcy mieszkańców – ponad 50% stanowili Żydzi.

W okresie międzywojennym z Nowogródkiem związani byli m.in.: Władysław Raczkiewicz (1885–1947) – w latach 1921–1924 wojewoda nowogródzki, od 27.09.1939 r. prezydent RP na wychodźstwie i Stanisław Lorentz (1899–1991) – historyk sztuki i muzeolog, w latach 1929–1935 konserwator zabytków województw wileńskiego i nowogródzkiego.

W mieście funkcjonowały symbole związane z kultem Mickiewicza – Muzeum Mickiewicza (zbudowane na miejscu domu rodzinnego Mickiewiczów), kopiec usypany w latach 1924–1939 na jego cześć, jezioro Świtez (upamiętnione w słynnym wierszu „Świtezianka”), atrakcja turystyczna – Szlak Mickiewiczowski (miejsca związane z pobytami poety na Nowogródzczyźnie).

W latach 1941–1942 istniało getto, zaś w latach 1941–1943 funkcjonowały dwa obozy pracy przymusowej dla Żydów. Ludność żydowską okupanci wymordowali pod Nowogródkiem i prawdopodobnie w obozie zagłady w Bełżcu.

W okresie międzywojennym Nowogródek był w województwie nowogródzkim ważnym ośrodkiem kultury. Według Włodzimierza Laoruy (1934: 41) ukazywały się następujące tytuły prasowe: „Kurjer Wileńsko-Nowogródzki”, „Kurjer Nowogródzki” i „Gazeta Nowogródzka” oraz tygodniki „Rolnik Nowogródzki” i żydowski „Nowogródker Lebn”. Autor nie wspominał o „Życiu Nowogródzkim” (dalej skrót: ŻN) – widocznie czasopismo to funkcjonowało jako „Gazeta Nowogródzka”. Oprócz tego (o czym Laoruy nie wzmiankuje) w Nowogródku drukowano także „Nowogródzki Dziennik Wojewódzki” (1921–1937) oraz „Wiadomości Kupieckie” (1929–1930).

2. PODSTAWOWE INFORMACJE O „ŻYCIU NOWOGRÓDZKIM”

„Życie Nowogródzkie”, dzięki poparciu Zygmunta Beczkowicza, wojewody nowogródzkiego, zaczęło wychodzić w 1927 r. jako tygodnik, później ukazywało się trzy razy w tygodniu, następnie także jako dziennik, a krótko przed drugą wojną światową ponownie jako tygodnik. Początkowo nakład wynosił tysiąc egzemplarzy, w pewnym okresie rozchodziło się w nakładzie prawie pięciu tysięcy egzemplarzy. Redaktorami naczelnymi

byli: Wojciech Biege, Zygmunt Kamieński, Mikołaj Zdanowicz i Tomasz Obrycki, którzy mieli współpracowników, np. w 1936 r. skład Tymczasowego Komitetu Redakcyjnego był następujący: G. Engman, A. Fleszarowa, mgr J. Michałkiewicz, inż. Cz. Marciniak, Cz. Wawer, M. Bielkowski i T. Obrycki jako redaktor odpowiedzialny. Do współpracowników należeli też wcześniej m.in. H. Gładkowska, W. Hulewicz, J. Bylczyńska. Nie udało mi się ustalić danych biograficznych i życiorysów językowych redaktorów i współpracowników „Życia Nowogródzkiego”.

„Życie Nowogródzkie” funkcjonowało dzięki prenumeratom, ogłoszeniom i reklamom oraz zapewne dzięki wsparciu administracji wojewódzkiej. W zależności od sytuacji finansowej objętość tego tytułu prasowego wahała się od 16 do 40 stron. 27.12.1936 r. ukazała się informacja o połączeniu się tego tygodnika z „Rolnikiem Nowogródzkim”.

Poszczególne numery „Życia Nowogródzkiego” zawierały artykuły dotyczące polityki światowej, europejskiej i krajowej, drobne wiadomości prasowe – gospodarcze, administracyjne, kulturalne, kronikę wydażeń w różnych miejscowościach województwa, obwieszczenia, teksty reklamowe itd. Oto przykładowe tytuły artykułów i drobnych informacji prasowych: *O Mickiewiczu i duchu tej ziemi* (1927/1: 4), *Gimnazjum Białoruskie* (1927/1: 9), *Kronika* (1927/1: 9), *Związek Młodzieży Komunistycznej* (1927/1: 1), *Zgon podczas przedstawieniu w Sokalu* (1927/1: 12), *Życie Gospodarcze* (1927/1: 13), *Z życia Kół Młodzieży Wiejskiej w Województwie Nowogródzkim* (1930/30: 1), *Proces przeciw dwiętnastu komunistom* (1927/30: 4), *Zginął bez wieści* (1928/1: 3), *Jak powstaje moda* (1930/1: 4), *Wiś jugosławińska* (1930/180: 2), *Zamach na płk. Adama Koca Szefa Obozu Zjednoczenia Narodowego* (1937/30: 1), *Wspaniałe, radosne życie w Z.S.R.R.* (1937/30: 3). Zdarzały się w „Życiu Nowogródzkim” artykuły i hasła antysemityczne, np. *Tylko nieuświadomieni państwo nie zaopatrują się w firmach chrześcijańskich* (1936/30: 3), *KUPUJ U SWOICH* (1937/30: 7).

Dzieje międzywojennej prasy nowogródzkiej zasługują na wnikliwe i fachowe opracowanie prasoznawcze.

3. CELE ARTYKUŁU ORAZ METODY ZEBRANIA I OPRACOWANIA MATERIAŁU JĘZYKOWEGO

Głównym celem artykułu jest zaprezentowanie i interpretacja materiału językowego z zakresu fonetyki, fleksji, słowotwórstwa, składni i leksyki,

który jest udokumentowany w tygodniku/dzienniku „Życie Nowogródzkie” (1927–1939) i odzwierciedla północnokresowe właściwości językowe. Celem drugorzędnym jest udostępnienie innych faktów językowych, tj. archaizmów, osobliwości słowotwórczych, wyrazów rzadko używanych, różnych cech idiolektalnych itd. Sądzę, że mogą być one przydatne w badaniach historycznojęzykowych.

Korzystałem z egzemplarzy „Życia Nowogródzkiego” udostępnionych w Internecie przez Bibliotekę Narodową, ale nie byłem w stanie przeczytać wszystkich numerów z lat 1927–1939 i wyekscerpować odpowiedniego materiału. W całości przeczytałem 9 numerów z lat 1927–1938¹ oraz 1 numer „Rolnika Nowogródzkiego” nr 1 z 1930 r. – skrót RN. Pobieźnie zapoznałem się z treścią 16 numerów „Życia Nowogródzkiego” z 1931 r., ekscerpując głównie stronę pierwszą i czwartą², ponieważ stronę drugą i trzecią zeskanowano na jednej stronie, co znacznie utrudniało lekturę, nawet gdy korzystałem z lupy. Z poszczególnych tekstów wypisywałem te elementy językowe (często z kontekstem), które uważałem za przydatne w drugim etapie badań, tj. w analizie materiału. Część przykładów miała małą wartość i nie stała się przedmiotem opracowania. Wyniki badań przedstawiam w działach: fonetyka, fleksja, słowotwórstwo, składnia, słownictwo i połączenia wyrazowe.

Kresowizm nie jest terminem w pełni precyzyjnym. Według *Słownika języka polskiego* pod redakcją Witolda Doroszewskiego (1958–1969) to „forma, wyraz, związek wyrazowy, konstrukcja składniowa czy cecha fonetyczna charakterystyczna dla mowy kresowców” (t. 3: 1124). Jednak sporo cech kresowych, na przykład rozłożona wymowa nosówek przed spirantami (np. *kęs* [kens], *wąż* [vonš]), twarde *n* przed *s*, *ś*, *c* (np. *słońce* [słonce], *skończyć* [skončyc]), zmiana *o* > *o* (np. *widzą* [vízo]), formy czasu przeszłego typu *ja czytał*, *ty czytał* itd., występuje także na obszarze Polski etnicznej. Jeszcze trudniejsze jest precyzyjne ustalenie kresowizmów w obrębie słownictwa. Kresowizmy leksykalne to m.in. archaizmy peryferyjne pochodzenia staropolskiego, średniopolskiego i nowopolskiego, archaizmy podtrzymywane na Kresach północno-wschodnich przez kontakty z językami wschodniosłowiańskimi oraz z litewskim, zapożyczenia leksykalne

¹ Były to następujące numery: 1 i 30 (1927), 1 (1928), 100 (1929), 1 (1930), 180 (1931), 30 (1936), 30 (1937), 8 (1938).

² Są to następujące numery z 1931 r.: 2, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 181, 310. W 1931 r. „Życie Nowogródzkie” ukazywało się jako dziennik.

z języków wschodniosłowiańskich oraz z języka litewskiego (rzadko też z łotewskiego), różne modyfikacje formalne i znaczeniowe słów, będące często rezultatem kontaktów z językami wschodniosłowiańskimi oraz bałtyckimi. Kresowizmami mogą być też wyrazy znane w innych regionach Polski etnicznej, których kresowcy używają częściej niż inni Polacy. Takie formy językowe (nie tylko jednostki leksykalne) Kwiryna Handke (1986/1987) zalicza do regionalizmów frekwencyjnych. Dzięki wspomnianemu podejściu metodologicznemu do kresowych faktów językowych można zaliczyć też kresowizmy frekwencyjne, tj. nietypowe kresowizmy. Jednak do tej grupy włącza się wyrazy na podstawie odczucia intuicyjnego, ponieważ nie dysponujemy odpowiednimi badaniami statystycznymi, które potwierdzałyby przekonanie, że kresowcy używają ich częściej niż przedstawiciele innych regionów Polski etnicznej.

4. CHARAKTERYSTYKA MATERIAŁU JĘZYKOWEGO

4.1. Fonetyka

Wymowa *jasionowy* (ŻN 1927/1: 16) zamiast *jesionowy* nie jest faktem odosobnionym. Realizację fonetyczną z *a* (*jasionowy*) znam z języka przesiedleńców z Nowogródka (Lewaszkiwicz 2017: 405 – *jasion*) – ma ona przynajmniej wariantowy charakter północnokresowy.

Zagadkowa jest forma *naganka* 'nagonka' (ŻN 1927/30: 5). Wykluczony jest związek z akaniem, ponieważ *-gan-* jest pod akcentem.

Poświadczony jest tylko jeden przykład z *ę* za ogólnopolskie *e*: *zmięszanie* (ŻN 1927/30: 4) – typowa wymowa kresowa: *zmięsańe*.

Forma biernika lp. r.ż. *rękojme* (*-e* zamiast *-ę*: ŻN 1927/30: 10) to tylko błąd ortograficzny (literówka) – wymowa *-e* w tej pozycji cechuje całą Polskę.

Cztery przykłady odzwierciedlają zapewne wymowę *s* zamiast *ś*: *najściślejszą* ŻN 1927/1: 13; *należności* ŻN 1927/1: 13: 13; *niesność* 'nieśność' (RN 1930/1: 324); *spiewaczy* (ŻN 1927/1: 9). To jednak również mogą też być tylko błędy ortograficzne (literówki).

Często duże *S* i *N* jest udokumentowane bez znaków zmiękczenia, np. GDANSKIEGO (ŻN 1931/8: 1), Święty (ŻN 1936/30: 2), CHRZESCIJANSKIE I RZEMIESLNIKA (ŻN 36/30: 5). Prawdopodobnie zapisy te odzwierciedlają wymowę zecerów, ponieważ zdarzają się poprawne zapisy z dużym *Ś*, np. *Świetlica* (ŻN 1931/18: 4). Nie zauważyłem zapisów z *Ń*.

Forma *śpiesznej* (ze względu na *ś*) jest właściwie formą hiperpoprawną (ŻN 1927/1: 2), ponieważ typowa w polszczyźnie północnokresowej była wymowa z *s-*. W języku ogólnopolskim oba warianty wymawianiowe są poprawne, ale na pierwszym miejscu wymienia się formę z *s-*.

Postać wyrazu *wina* (*winna* 'powinna')³ odzwierciedla północnokresową tendencję do zmiany *nn > n* (np. *okienica* 'okiennica') lub jest błędem drukarskim. W innych miejscach ŻN są poświadczone formy z *nn* (np. *winna* – ŻN 1931/19: 3; *winno* – ŻN 1930/1: 318).

4.2. Fleksja

Wyraz *makuch* r.m. funkcjonował w polszczyźnie nowogrodzkiej również w postaci r.ż. *makucha* (Lewaszkiwicz 2017: 493) – ŻN 1927/1: 13: *makuch*.

Anonimowy autor (ŻN 1930/1: 4) w tym samym artykule użył 1 r. formy dop. lm. r.m. *uczni* i 2 r. *uczniów*. Forma *uczni* zamiast *uczniów* była częsta w polszczyźnie północnokresowej. Uważam tę formę za północnokresowy (i nowogrodzki) fleksyjny regionalizm frekwencyjny (Lewaszkiwicz 2017: 246; 2019: 50).

Kilka osobliwości fleksyjnych dotyczy także całego polskiego obszaru etnicznego: forma mian. lm. r.m. *kursa* (5 r., np. 4 r. ŻN 1927/30: 9) zamiast *kursy*; forma narz. lm. r.ż. *dłoniami* (ŻN 1927/1: 7) zamiast *dłońmi*; forma dop. lm. r.m. *procentów* (ŻN 1931/181: 3) zamiast *procent*.

Za typową północnokresową formę fleksyjną można uznać zaimkową postać cel. lp. *mnie* zamiast *mi*: „W pierwszej połowie czerwca r.b. zgubiony, lub też przez nieznanego złoczyńcę skradziony *mnie* weksel in blanco podpisany przez (...)” – ŻN 1930/180: 4.

4.3. Słowotwórstwo

4.3.1. Stopniowanie przymiotników⁴

W starszych gramatykach i innych opracowaniach stopniowanie przymiotników i przysłówków rozpatrywano w ramach fleksji. Jednak fleksję cechuje prawie całkowita regularność tworzenia form fleksyjnych, a sporo

³ Oto przykład: „W szczególności, książka ta *wina* się znaleźć w domu każdego obywatela” (ŻN 1931/9: 1).

⁴ Uwagi teoretyczne przyjąłem z mojego artykułu (Lewaszkiwicz 2019a).

przymiotników i przysłówków nie stopniuje się, a oprócz tego część przymiotników (i przysłówków) stopniuje się tylko w sposób analityczny (z użyciem wyrazów *bardziej*, *najbardziej*) oraz niektóre stopniują się zarówno w sposób syntetyczny (sufiksalny), jak i analityczny. Pod względem regularności stopniowanie przymiotników i przysłówków jako nie w pełni regularne jest podobne z punktu widzenia stopnia regularności do tworzenia form słowotwórczych. Z tego powodu autorzy *Gramatyki współczesnego języka polskiego* (Grzegorzyczkowa, Laskowski, Wróbel red., 1984: 437–441) zaliczają stopniowanie do słowotwórstwa. Alicja Nagórko stwierdza: „Biorąc to wszystko pod uwagę, *Gramatyka* akademicka uznaje stopniowanie za kategorię słowotwórczą, a nie fleksyjną” (Nagórko, 1998: 148). Sądzę, że stopniowanie przymiotników i przysłówków reprezentuje raczej pogranicze fleksji i słowotwórstwa.

Wydaje się, że kresowcy (zwłaszcza z Kresów północno-wschodnich) częściej używają stopniowania przymiotników i przysłówków niż Polacy z innych regionów. Formy te można potraktować jako kresowizmy frekwencyjne. Oto zauważone przykłady: *najniezbędniejszy* (ŻN 1927/1: 8), *najpraktyczniejszy* (ŻN 1927/1: 8), *najniepomysłniejszy* (ŻN 1930/180: 1), *najautoratywniejszy* („z najautoratywniejszego źródła” ŻN 1931/310: 1), *najkonieczniejszy* (ŻN 1937/30: 2.). Bardziej naturalnie brzmiałyby formy analityczne: *najbardziej niezbędne*, *najbardziej praktyczny*, *najbardziej pomysłny*, *najbardziej autoratywny*, *najbardziej konieczny*. Za kresowe osobliwości stopniowania analitycznego przysłówków można uznać przykłady reprezentujące stopień wyższy (*silniej odczuwany* ‘bardziej’ – ŻN 1927/1: 4) i stopień najwyższy (*najwięcej winny* ‘najbardziej’ – ŻN 1927/30: 5). Podobne osobliwe formy stopniowania przymiotników (jak w „Życiu Nowogródzkim”) spotyka się również w innych międzywojennych tekstach z Nowogródzczyzny (Lewaszkiewicz 2019a, 2019b).

4.3.2. Wzmocnienie wyrazu przez partykułę -ż

Zofia Kurzowa (1993: 160–161) fakty wzmocnienia wyrazów przez partykuły *-si*, *-ść*, *-ści* oraz *-ż(e)* uważa wprawdzie za „nie całkiem mieszcząc[e] się w granicach ścisłego słowotwórstwa”, ale jednak rozpatruje je w ramach słowotwórstwa. Dołączanie *-ż* jest niewątpliwie kresowizmem frekwencyjnym, tj. zjawiskiem znacznie częstszym niż w języku ogólnopolskim, np. *cóż / coż*, *któż / ktoż*, *jacyż*, *któryż*, *onaż*. W ŻN zauważyłem tylko 2 przykłady: *czyż* („Czyż naprawdę jesteśmy tak ciemni, (...)?” – ŻN 1937/30: 6); *jakiż* („Jakiż smutek ogłada czytelnikiem, (...)” – ŻN 1931/9: 1).

4.4. Składnia

4.4.1. Brak łącznika *jest* (2)

Przykłady (2): „Ale zjednoczenie wewnętrzne jeszcze nie dokonane” (ŻN 1927/1: 2); „Tu potrzebny potężny wysiłek woli (...)” (ŻN 1927/1: 2).

4.4.2. Szyk *się*

Znacznie częściej *się* występuje po czasowniku. W przeanalizowanych fragmentach *się* jest poświadczane przed czasownikiem tylko 2 r. (np. „(...) ,gdy się odrodzi” – ŻN 1927/1: 2) i 23 r. po czasowniku (np. „(...) ,którzy na wezwanie patrolu „stój” poczęli rozbiegać się” (ŻN 1927/1: 12), chociaż przynajmniej częściowo szyk przedczasownikowy byłby bardziej wskazany ze stylistycznego punktu widzenia.

4.5. Słownictwo (wyrazy i połączenia wyrazowe) (165)⁵

4.5.1. Kresowizmy leksykalne i leksykalne kresowizmy frekwencyjne – pojedyncze jednostki leksykalne (74)

4.5.1.1. Rzeczowniki (41):

biuralista (1) (1927/30: 7)⁶; **chata** (3) (1930/1: 3), (RN 1930/1: 319 2 r.) – SD; **chutor** (1) ‘na wschodnim pograniczu Polski i na Ukrainie gospodarstwo wiejskie położone z dala od innych’ (1938/8: 4) – SD; **dywanik** (1) ‘mały kilim’: „Nad łózkami często wieszamy dywaniki (nasze nowogródzkie wyroby wyglądają prześlicznie)” (RN 1930/1: 319) – SD; **dziesięcina** (1) ‘miara powierzchni ziemi wynosząca około 1,1 ha’ (1930/180: 4) – SD; **groza** (4) ‘groźba’ (1927/1: 5, 1936/30: 6) oraz: „Byliśmy świadkami, jak grozą tej kłęski (...)” (1927/1: 5), „Groza przyszłej wojny” (1931/12: 2); **horodyszczce** (1) ‘grodzisko’ (1930/180: 3) – SD *daw.*; **hromadowiec** (1)

⁵ Oprócz 165 wyrazów i połączeń wyrazowych wyekscerpowano z numerów ŻN 8 angilicyzmów i 1 angilicyzm zawarty w derywacie *bekoniarnia*.

⁶ Na początku wymieniam rok publikacji ŻN, po ukośnej kresce numer tygodnika/dziennika, po dwukropku stronę. Tylko przy przykładach wyekscerpowanych z „Rolnika Nowogródzkiego” wymieniam skrót RN. Skrót SD informuje, że wyraz poświadcza *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski (1958–1969).

‘członek białoruskiej partii Hromada ze wschodnich województw przedwojennej Polski, która działała pod wpływem komunistów’: „(...) grupki komunistów hromadowców i eserów białoruskich, (...)” (1927/30: 5); **ja-czejka** (5) ‘najmniejsza grupa partyjna’ (1927/30: 5, 11 – 3 r. oraz: „(...) należeli do partii komunistycznej i organizowali jaczajki (...)” (1927/30: 4 – 2 r.); **kolebanka** (1) ‘kołysanka’: w wierszu A. Fleszarowej – „(...) i ukołyszysz żal piosenką / przecudowną kolebanką” (1936/30: 2); **kostium** (1) ‘strój ludowy’ (1930/180: 2) – SD; **kursista** (1) (RN 1930/1: 322) – SD; **kursistka** (2) (1936/30: 7 – 2 r.) – SD; **lemieszka** (1) ‘prażucha, potrawa z prażonej mąki (przenicznej, żytniej, gryczanej) i okraszona słoniną’ (1930/1: 3) – SD *reg.*; **lufcik** (1) ‘mała szybka w oknie w oddzielnej ramce’: „W czasie lekcji lufciki w oknach muszą być otwarte, (...)” (1930/1: 5) – SD; **łapcie** (1) (1931/10: 1) – SD; **ministerium** (2) ‘ministerstwo’ (1927/30: 7, 1928/1: 2) – SD *przestarz.*; **możliwość** (6) ‘możliwość’ (1927/1: 13, 1928/1: 2, 1928/1: 3, 1929/100: 3, 1930/1: 1, 1931/16: 4) – SD; **niemożliwość** (1) (1936/30: 4) – SD; **obchód** (1) ‘święcenie jakiejś uroczystości’: „(...) uroczysty obchód rocznicy powstania listopadowego” (1927/30: 8) – SD; **poszept** (1) ‘podburzanie, podżeganie’: „(...) wrogowie Francji poszeptem i plotką starali się podważyć zaufanie ogółu do poczynań rządowych, (...)” (1927/1: 5) – SD *daw.*; **przechwałka** (1) ‘chęplenie się, przechwalanie się’: „Czy nie za przedwczesna przechwałka?” (1936/30: 6) – SD; **przyozdobienie** (1) ‘ozdoba’ (RN 1930/1: 319) – SD *przestarz.*; **robotą** I (1) ‘działalność’: „(...) ,podziemną robotę” (1927/1: 2) – SD; **roboty** (2) ‘robotki ręczne’: „roboty dziewcząt z sierocińca” (1936/30: 3 – 2 r.) – SD; **rozmówka** (1) ‘pogawędka, rozmawianie’: „Rozmówki w Urzędzie Gminnym w Dworcu” (1929/100: 3) – SD; **sad** (3) ‘ogród warzywny’: „Przygotowując plan obsiewu, należy pamiętać, że w sadzie można uprawiać tylko rośliny warzywne, okopowe i pastewne, należy natomiast unikać zbóż” (1938/8: 7) – oprócz tego 2 r.: „sad owocujący” (1938/8: 7) i „ogrody owocowe” (1931/18: 5); **siedlisko** (1) ‘siedziba’: „(...) była ona w dobie przedrozbiorowej siedliskiem tak wysokiej i żywotnej kultury (...)” (1927/1: 2) – SD; **skład** (2) ‘sklep’ (1927/1: 16) oraz: „skład apteczny” (1931/7: 4) – SD; **strona** (1) ‘kraj, okolica’: „(...) tylko w naszych stronach” (1937/30: 6) – SD; **trakt** (3) ‘szlak komunikacyjny; droga’ (1931/5: 1–3 r.) – SD; **trześnia** (1) ‘dzika czereśnia’: w wierszu A. Fleszarowej: „Scherzo H-moll / gałązka trześni / strojna w za wczesne kwiatki” (1936/30: 2) – SD *daw.*; **ulepszenie** (1) ‘polepszenie’ (1927/1: 10) – SD; **uwolnienie** (1) ‘zwolnienie’: „(...) błaga się o uwolnienie od wszelkich opłat uczniów niezdolnych i niepilnych, (...)” (1927/1: 8) –

SD; **wazon** (2) 'doniczka': „Na oknie powinno się stawiać najwyżej dwa wazoni (...)” (1930/1: 319), „kwiaty w wazonach” (1930/1: 319) – SD; **wesołość** (1) 'radość, zadowolenie': „W ładnym mieszkaniu ludzie mają lepszy humor, większą chęć do wesołości, a od tego zależy i zgoda w rodzinie” (1930/1: 320) – SD; **wieczerza** (1): „wieczerja wigilijna” (1936/30: 12); **zaprzepaszczenie** (1) 'utrata' (1929/100: 3) – SD *przestarz.*; **zasłonka** (1) 'mała kotara': „Piec wybielimy na czysto, a palenisko zasłonimy zasłonką, (...)” (1930/1: 319) – SD; **zatrata** (1) 'utrata czego' (1928/1: 2) – SD; **zazdrośnik** (1) 'rodzaj firanki': „Zamiast firanek, któremi zawiesza się okno od góry lepiej mieć t. zw. zazdrośnik to znaczy firaneczki od połowy okna zsuwane na bok, (...)” (RN 1930/1: 319).

4.5.1.2. Przymiotniki (15):

akuratny (1) 'dokładny, porządny' (1930/1: 6) – SD *przestarz.*; **bezprzytomny** (1) 'nieprzytomny' (1930/180: 1) – SD; **cichuśki** (1) (1937/30: 6) – SD; **dziecinny** (1) 'dziecięcy': „bielizna dziecinna” (1931/8: 4) – SD; **interesowany** (1) 'zainteresowany': „(...) że interesowani od dawna odczuwali potrzebę takich kursów” (1928/1: 3) – SD *przestarz.*; **natłoczony** (1) 'zatłoczony': „Spotykali się w natłoczonej, dusznej a nudnej kawiarni” (1930/1: 2); **nieudały** (1) 'nieudany': „nieudała ucieczka” (1931/16: 1) – SD; **obowiązany** (2) 'zobowiązany': 1931/181: 3 oraz „Urzędy gminne są obowiązane przyjmować zgłoszenia (...)” (1929/100: 2) – SD *przestarz.*; **odremontowany** (1) 'wyremontowany' (1930/1: 6) – SD: odremontować; **plugawieńki** (1): „(...) drewniane domki, plugawieńkie i stare, (...)” (1931/5: 1); **popelniony** (1) 'przepełniony': „(...) korytarze są tak popelnione, (...)” (1930/1: 5); **siedzibny** (1) 'związany z siedzibą, mieszkaniem, przebywaniem': „(...) składającej się z około 1 morgi gruntu siedzibnego, (...)” (1930/180: 4); **strojny** (1) 'elegancko ubrany, wystrojony': „(...) wokół strojnej choinki, (...)” (1936/30: 2); **wraży** (1) 'wrogi': „Padły wraże kordony, (...)” (1927/1: 2) – SD; **zawczesny** (1) (1936/30: 2) – zob. cytaty pod hasłem „trześnia”.

4.5.1.3. Przysłówki (5):

mało (1) 'słabo, niedostatecznie': „(...) że rolnik na wsi mało jest uświadomiony (...)” (RN 1930/1: 321) – SD; **po szczypce** (1) 'po szczypcie': „To też odwiedzający się gospodarze przynosili ze sobą w rękawicy owies, który sypali po szczypce w każdym rogu stołu – (...)” (1930/1: 3); **silnie** (4)

'bardzo, mocno' (1927/1: 4, 1927/1: 14, 1931/181: 4) oraz: „(...) zaważyć silnie na naszym bilansie handlowym” (1931/18: 5) – SD; **wyraźnie** (1) 'tylko, wyłącznie': „Obsługa zakładu składa się wyraźnie z dwóch osób” (1927/30: 3); **zupełnie** (1) 'całkowicie': „Trybusiewicz nareszcie zupełnie uniewinniony” (1931/9: 2) – SD.

4.5.1.4. Czasowniki (13):

baczyć (1) 'patrzyć, zwracając uwagę': „(...), nie bacząc na pewne trudności w pracy (...)” (1927/30: 2) – SD; **nałamywać** (1) 'nadłamywać, osłabiać' (1931/9: 1) – SD; **nawiesić** (1) 'zawiesić': „(...), a piękne firanki będą wprost śmiesznie wyglądać, jeśli je nawiesimy na brudnych domach” (RN 1930/1: 319); **obdarzyć** (1) 'nagrodzić': „(...), huczne zaś oklaski, którymi sala obdarzyła prelegentów (...)” (1929/100: 2) – SD; **odratować** (1) 'uratować' (1927/1: 10) – SD; **opuścić się** (1) 'wylądować' (1931/8: 1); **przybrać** (1) 'ozdobić, udekorować': „(...) to można kolorowemi haftami na płótnie przybrać ściany” (RN 1930/1: 319) – SD; **przyozdabiać** (1) 'ozdabiać, przystrajać czym, dekorować' (RN 1930/1: 319); **tłómaczyć/ tłumaczyć** (2) 'wyjaśniać, objaśniać' (RN 1930/1: 320) oraz: „Cyfry podane przez Związek Plantatorów Buraków Cukrowych można sobie tłómaczyć tem tylko: (...)” (RN 1930/1: 320) – SD; **wytłómaczyć/wytłumaczyć** (2) 'wyjaśnić, objaśnić' (RN 1930/1: 321, 324); **zawieszać** (1) 'zasłaniać co powieszyszy jakiś przedmiot' (RN 1930/1: 319); **znosić** (1) 'przynosić': „(...) pełnymi worami znosić do chaty owoce” (1930/1: 3) – SD.

Wyraz **winien** (1) 'powinien' w użyciu orzeczeniowym w połączeniu z bezokolicznikiem: „Chleb winien być wypiekany (...)” (1931/13: 3) – SD.

4.5.2. Inne osobliwe wyrazy: archaizmy, wyrazy obecnie przestarzałe, słowa rzadko używane, „neologizmy”, idiolektyzmy (74)

4.5.2.1. Pojedyncze jednostki leksykalne (78)

4.5.2.1.1. Rzeczowniki (45):

bławat (1) 'tkanina jedwabna' (1936/30: 12) – SD; **detektorowicz** (1) 'posiadacz radia detekterowego' (1936/30: 10); **dziatwa** (5) (1930/1: 5–3 r., 1936/30: 3, 1936/30:4) – SD; **dzieciniec** (3) 'ośrodek opieki nad dziećmi w czasie żniw': „dzieciniec sezonowy” (1937/30: 7) – SD; **fabrykacja** (1):

„(...) a cała fabrykacja odbywa się automatycznie” (1927/30: 3) – SD; **frekwentant** (1) ‘uczestnik np. kursu’ (1927/30: 9); **fryzjernia** (1) (1936/30: 12) – SD; **jajczarstwo** (2) (RN 1930/1: 322 – 2 r.) – SD; **kolejowiec** (1) ‘pracownik kolei’ (1937/30: 3) – SD *przestarz.*; **krocze** (1) ‘narybek’: „kroczi karpia” (1938/8: 3) – SD; **lokomobila** (1) ‘przenośny lub przewoźny silnik parowy’ (1930/1: 6) – SD; **nauczycielstwo** (6) (1927/1: 8, 1927/30: 9, 1928/1: 1, 1936/30: 9 – 2 r., 1936/30: 10) – SD; **niemożliwość** (1) (1927/30: 6) – SD; **niesność/nieśność** (3) ‘nieśność’ (RN 1930/1: 324 – 2 r.) oraz: „nieśność u kur” (1937/30: 6); **obstalunek** (1) ‘zamówienie’ (1930/1: 6) – SD; **odsprzedawca** (1) (RN 1930/1: 323); **okopowizna** (1) ‘rośliny okopowe’ (1929/100: 2) – SD; **oświetlenie** (1) ‘wyjaśnienie’ (1927/1: 8) – SD; **palność** (1) ‘zdolność palenia się’: „(...) w roku bieżącym ogromnie wzrosła palność w Polsce: (...)” (RN 1930/1: 322) – SD; **płatkowanie** (1) ‘wyplatanie płatków w pracach melioracyjnych (1937/30: 5); **przedchłodnia** (1) ‘SJPD: ‘część chłodni, (...), służąca do ostudzania i przesuszania mięsa przed zamrożeniem go w chłodni właściwej’ (1936/30: 4) – SD; **pszczelnictwo** (3) ‘pszczelarstwo’ (1927/30: 7, 1928/1: 2 – 2 r.) – SD; **rozproszkowanie** (2) ‘rozproszenie, rozdrobienie na mniejsze grupy’: „rozproszkowanie ruchu zawodowego” (1931/12: 1 – 2 r.) – SD; **samodział** (1) ‘tkanina wełniana lub lniana domowej roboty’ (1938/8: 5) – SD; **serowarnia** (1) (1927/1: 14) – SD; **sidlak** (1) ‘ten, który zakłada sidła, sidlarz’: „(...) bądź pędzone głodem cisną się gromadnie ku ludzkim osiedlom, aby i tu stać się łupem »sidlaka«” (1927/30: 5); **skarpiarz** (2) ‘robotnik wykonujący skarpy’ (1937/30: 5); **sokora** (2) ‘topola czarna’ (1937/30: 6 – 2 r.) – SD; **solarnia** (1): „solarnia skór” (1936/30: 4) – SD; **strycharz** (1) ‘ceglarz, który jest również palaczem’ (1929/100: 4); **strzelczyni** (6) (1936/30: 7 – 6 r.) – SD; **surowizna** (1) ‘surowe mięso’ (1931/181: 3) – SD; **swoboda** (1) ‘wolność’ (1927/1: 2) – SD; **swietliczanin** (1) ‘bywalec świetlicy’ (1936/30: 9) – SD; **tank** (4) ‘pojemnik służący do przechowywania gazów lub cieczy’ (1927/30: 3 – 3 r., 1927/30: 4) – SD; **upełnorolnienie** (1) ‘powiększenie małego gospodarstwa rolnego’: „upełnorolnienie karłowatych gospodarstw” (RN 1930/1: 322) – SD; **uroczysko** (2) ‘część terenu (zwykle lasu)’: „Nowogródzki Urząd Wojewódzki ogłasza przetargi na dzierżawę łąk państwowych w następujących majątkach i uroczyskach” (1927/1: 12 – 2 r.) – SD; **uwarstwienie** (1) ‘podział społeczeństwa na klasy’ (1930/180: 4) – SD; **uzdrowotnienie** (1) ‘poprawienie warunków zdrowotnych ludności’ (1927/1: 8) – SD; **winie-ron** (1) ‘winnica’ (1930/180: 2); **wkładka** (1) ‘składka’: „wkładki członków” (1927/1: 1) – SD; **workowanie** (1) ‘pakowanie w worki, wsypywanie

do worków' (RN 1930/1: 323) – SD; **wzmożenie** (1) 'zintensyfikowanie' (1927/1: 13) – SD; **zarybek** (1) 'ryby wpuszczone do jeziora, stawu dla zarybienia go' (1938/8: 3) – SD; **zbiornica** (1) 'magazyn, skład': „zbiornice jaj” (RN 1930/1: 322) – SD; **zgoniny** (1) 'kawałki słomy pocięte w czasie młocki' (1929/100: 2) – SD.

4.5.2.1.2. Przymiotniki (18):

bujny (1) 'obficie rozrastający się' (1927/1: 4) – SD; **ciężki** (1) 'trudny, skomplikowany': „Mimo (...) ciężkiej komunikacji ze Skirejkami, (...)” (1927/1: 14) – SD; **dalszorzędny** (1) 'drugorzędny' (1931/181: 2) – SD *rzad.*; **długoruny** (1): „(...) liczne stada długorunych owiec” (1927/30: 2); **dżdżysty** (1) 'deszczowy' (1927/1: 14) – SD; **każdoczesny** (1) 'istniejący w każdym czasie' (RN 1930/1: 323) – SD *przestarz.*; **łąkarski** (1) 'dotyczący łąkarstwa lub łąkarza': „akcja łąkarska” (1937/30: 2) – SD *roln.*; **mocarny** (1) 'bardzo silny, potężny' (1927/1: 2) – SD; **pszczelniczy** (2) 'pszczelarski' (1928/1: 2) – SD *przestarz.*; **szarwarkowy** (1) 'dotyczący szarwarku' (1937/30: 5) – SD; **spiewaczy** (1) 'przymiotnik od śpiewak': „kariera spiewacza” (1927/1: 9) – SD; **trykociarski** (1) [SD: **trykotarski**] 'odnoszący się do trykotarzy' (1936/30: 10) – SD; **ugorny** (2) 'leżący ugorem, odłogiem': „ugorna niwa” (1930/180: 3), „ugorne kartoflisko” (1931/13: 1) – SD *przestarz.*; **usilny** (1) 'intensywny, natarczywy' (1927/30: 5) – SD; **utrapiiony** (1) 'nieszczęsny': „utrapione mamy” (1937/30: 3) – SD; **zakrzepły** (1) 'pokrzepiony' (1927/1: 6) – SD; **zbożny** (1) 'zaczny, bogobojny': „(...) w przybytkach dostojnej zbożnej pracy (...)” (1927/1: 2) – SD *przestarz.*; **zgiełkliwy** (1) 'hałaśliwy' (1927/1: 2) – SD.

4.5.2.1.3. Zaimek zastępujący przymiotniki bez ich bliższego precyzowania: 'nijaki, nieokreślony, pewien, nie wiedzieć jaki' (h. **jakiś** – SD): **jakowyś** (1): „(...) , że jakowaś czarna ręka, (...)” (1927/1: 5) – SD *daw.* dziś *książk.*

4.5.2.1.4. Przysłówki (5):

jeno (1) 'tylko, jedynie' (1930/1: 3) – SD *książk.*; **ongi** (1) 'dawniej, kiedyś' (1936/30: 2) – SD *książk.*; **rychło** (1) 'wkrótce, wnet' (1927/30: 6) – SD *wychodzące z użycia*; **wszędę** (1) 'wszędzie' (1930/1: 3) – SD *daw.*; **wzajem** (1) 'wzajemnie, nawzajem': „Odwiedzano się wzajem (...)” (1930/1: 3) – SD *przestarz.*

4.5.2.1.5. Czasowniki (5):

owładać (1) 'zawładnąć, zagarnąć': „Jakież smutek owłada czytelnikiem, (...)” (1931/9: 1) – SD; **sromać się** (1) 'wstydzić się': „Zupełnie inaczej w Chorwacji. Tu chłop ściska rękę i prowadzi do żony-gospodyni, która się nie sroma, ani nie kryje” (1930/180: 2) – SD *przestarz.*; **urządzać** (1) 'organizować' (1930/180: 3) – SD; **wygrażać** (1) 'odgrażać się, grozić' (1930/180: 3) – SD; **zniżyć się** (1) 'obniżyć się': „(...) zniża się nasz poziom cywilizacyjny” (1927/1: 2) – SD.

4.5.2.1.6. Kompozycje (złożenia oraz zestawienia) (4)

Na uwagę zasługują dwa złożenia przymiotnikowe: **bliskorębny** (1): „bliskorębne drzewostany” (1927/30: 6) – SD oraz **normalnotorowy** (1) 'szerokotorowy' (1937/30: 2) – SD.

Zestawienia nierównorzędne reprezentują następujące przykłady (2): **jatka wędliniarka** (1) (1936/30: 12); **lekarz higienista**⁷ (1) (1927/1: 8). W tego typu zestawieniach człon drugi pełni funkcję określenia członu pierwszego.

4.5.2.2. Połączenia wyrazowe (9)

Poniższe przykłady nie mają cech języka kresowego. Są one w jakimś sensie osobliwe z dzisiejszego punktu widzenia.

4.5.2.2.1. Wyrażenia (4):

biblioteka wędrowna (2) 'biblioteka objazdowa' (1927/30: 9, 1938/8: 4); **film dźwiękowo-śpiewny** (1) (1930/180: 4); **drzewo opałowe** (1) 'drewno opałowe' (1930/1: 6); **dźwiękowe kino** (1) 'kino wyświetlające filmy dźwiękowe' (1930/180: 4).

4.5.2.2.2. Zwroty (5):

uczynić jarmark zgiełkliwy (1) (1927/1: 2); **poradzić się nad dolą i niedolą własną** (1) 'zastanowić się nad (...)’ (1936/30: 10); **przesłuchać krótki**

⁷ W ŻN niesłusznie z łącznikiem.

kurs rolniczy (1) 'wysłuchać wykładów kursowych' (RN 1930/1: 318); **ruszyć żywym tempem** (1) (1936/30: 9); **wynosić uchwałę** (1) 'podjąć uchwałę' (1936/30: 4).

„Życie Nowogródzkie” dokumentuje również kilka anglicyzmów (8)⁸: **angora** (1): „z wełny królików »angora«” (1936/30: 10); **dancing** (3): „Jak powstaje moda (...), gdy jeszcze nie było ani dancingów, ani jazzbandów, (...)” (1930/1: 4) oraz w ogłoszeniach: „Codziennie dancing” (1936/30: 12), **DANCINGI** (1936/30: 12); **dumpingowy** (1): „polityka dumpingowa” (1931/6: 1); **gentelman** (1) (1930/1: 4); **jazzband** (1) (1930/1: 4) – zob. cytaty powyżej; **miting** (1) (1931/6: 1); **pyjama** (1) (1936/30: 10); **sweater** (1) (1936/30: 10). Poświadczony jest również derywat od wyrazu **bekon**: **bekoniarnia** (1) (1936/30: 8).

5. PODSUMOWANIE

W okresie międzywojennym w Nowogródku wychodziło kilka tytułów prasowych, ale najważniejsze było „Życie Nowogródzkie”. Kilkadziesiąt numerów tego periodyku/dziennika poświadcza nieliczne kresowe właściwości fonetyczne, fleksyjne, słowotwórcze i składniowe. Znacznie więcej jest wyrazów kresowych, kresowizmów frekwencyjnych oraz innych osobliwych wyrazów (archaizmów, wyrazów obecnie przestarzałych, słów rzadko używanych, „neologizmów”, idiolektizmów i połączeń wyrazowych). Takich form językowych zarejestrowano 165. Na szczegółowe zbadanie zasługują wszystkie roczniki „Życia Nowogródzkiego”.

BIBLIOGRAFIA

Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia, 1984, red. R. Grzegorzczkova, R. Laskowski, H. Wrobel, Warszawa.

Handke K., 1986/1987, *O regionalizmie frekwencyjnym*, „Studia Polonistyczne” XIV–XV, s. 71–76.

⁸ Wyekscerpowane numery ŻN poświadczają 8 anglicyzmów oraz 1 anglicyzm zawarty w derywacie *bekoniarnia*.

- Język polski na Kowieńszczyźnie. Historia. Sytuacja socjolingwistyczna. Cechy językowe. Teksty*, 2000, red. H. Karaś (autorki: Karaś H., Rutkowska H., Geben K., Ušinskienė W.), Warszawa–Wilno.
- Kurzowa Z., 1993, *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX wieku*, Warszawa–Kraków.
- Larouy W., 1934, *Nad błękitnym Niemnem*, Nowogródek.
- Lewaszkiwicz T., 2017, *Język powojennych przesiedleńców z Nowogródka i okolicy*, Poznań.
- Lewaszkiwicz T., 2019a, *Z badań nad językiem piśmiennictwa nowogródzkiego z okresu międzywojennego. Elementy północnokresowe w języku Józefa Żmigrodzkiego*, „Forum Lingwistyczne” 6, s. 43–59.
- Lewaszkiwicz T., 2019b, *Z badań nad językiem piśmiennictwa nowogródzkiego z okresu międzywojennego. 2. Język Aleksandra Śnieżki*, w: *Spisovné jazyky západných Slovanov v synchronii a diachronii: otázky teórie*, red. V. Liashuk, Banská Bystrica, s. 91–98.
- Nagórko, 1998, *Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem)*, Warszawa.
- Mędelska J., 1999–2004, *Język polski w prasie wileńskiej (1945–1979)*. T. 1: *Wileńska prasa i jej twórcy na tle nowej sytuacji polityczno-społecznej (1999)*. T. 2: *Lata 1945–1959 (2000)*. T. 3: *Lata 1960–1979*, cz. 1: *Fonetyka, słowotwórstwo, fleksja, składnia (2001)*, cz. 2: *Słownictwo, wyrazy (2004)*, Bydgoszcz.
- SD – *Słownik języka polskiego*, 1958–1969, t. 1–11, red. W. Doroszewski, Warszawa.
- Zdaniukiewicz A.A., 1972, *Gwara Łopatowszczyzny. Fonetyka, fleksja, słownictwo*, Wrocław.
- Żmigrodzki J., 1931, *Nowogródek i okolice*, wyd. 3, Wilno.

**FROM STUDIES ON THE LANGUAGE OF NOWOGRÓDEK PROVINCE
LITERARY TEXTS IN THE INTER-WAR PERIOD 3. BORDERLAND
FEATURES AND OTHER LINGUISTIC PECULIARITIES
IN THE INTER-WAR “ŻYCIE NOWOGRÓDZKIE” [THE LIFE
OF NOWOGRÓDEK] NEWSPAPER**

Abstract

In the inter-war period, a number of press titles appeared in Nowogródek, but chief among them was “Życie Nowogródzkie”. Several dozen issues of this periodical/daily bear witness to the rare phonetic, inflectional, word-making and syntactic features of Borderland Polish. Much more numerous are Borderland dialect words, words and phrases more frequently used in the Borderlands, and other

peculiar words (archaisms, words now obsolete, words rarely used, "neologisms," idiolectisms and phrasal idioms). 165 such language forms have been recorded. All volumes of "Życie Nowogródzkie" are deserving of detailed study.

Keywords: "Życie Nowogródzkie" language of press in the Borderlands, North Borderlands dialect of Polish